

**KITOB SHAHRINING REKONSTRUKSIYA SALOHİYATI VA MAVJUD
RESURLAR TAHLILI**

Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti

PhD doktoranti

Rahimjonov Sh. A

KIRISH

Kitob shahri Qashqadaryo viloyatining shimoli-sharqida joylashgan bo‘lib, viloyatning yirik madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri hisoblanadi [1]. Shahar atrofini Hisor va Zarafshon tog‘ tizmalarining tarmoqlari o‘rab turadi, ikki yonidan Qashqadaryo va Oqdaryo daryolari oqib o‘tadi [2]. Bunday geografik joylashuv Kitobga mo‘tadil iqlim, boy tabiiy manzara va strategik transport yo‘llari bilan bog‘lanish imkonini bergan. Ushbu maqolada Kitob shahrining rekonstruksiya (shaharsozlik va infratuzilma rivojlanishi) salohiyati, madaniy merosi hamda mavjud tabiiy va tarixiy resurslari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Kitob shahrida infratuzilma va shaharsozlikni modernizatsiya qilish uchun salohiyat yuqori, biroq ayni paytda mavjud tarmoqlarning holati qator muammolarni ko‘rsatmoqda. Hozirgi holatni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, yo‘l, suv, elektr kabi asosiy xizmatlar ancha eskirgan bo‘lib, kompleks yangilanishga ehtiyoj seziladi [3]. Quyida asosiy infratuzilma holati va modernizatsiya talablari keltiriladi:

Yo‘l infratuzilmasi: Tuman hududida jami 1 631 km ichki yo‘llar mavjud bo‘lib, ulardan 994 km ga yaqini ta‘mirtalab ahvolda. Ya‘ni, yo‘llarning yarmidan ko‘p qismi kapital qayta qurishni talab etadi [4]. Ko‘plab yo‘llar shag‘al va tuproq qoplamali bo‘lib, xalqaro standartlarga javob bermaydi hamda transport qatnoviga xalaqit bermoqda [5]. Bu holat iqtisodiy faollikka ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, yo‘l tarmog‘ini modernizatsiya qilish ustuvor vazifa etib belgilangan [5]. Xususan, “Qarshi–Shahrisabz–Kitob” magistral yo‘lining 106 km qismini 2 polosadan 4 polosaga kengaytirish bo‘yicha yirik loyiha amalga oshirilmoqda. Mazkur rekonstruksiya mintaqaviy tranzit salohiyatini oshirib, Kitobning yirik transport yo‘llariga integratsiyasini kuchaytiradi.

Elektr ta‘minoti: Energetika infratuzilmasi ham eskirgan. Tumanda 836 ta transformator punktidan 80 tasi ta‘mirga muhtoj, 297 mingdan ortiq elektr uzatish ustunidan kamida 730 tasini almashtirish kerakligi aniqlangan [4]. Elektr tarmoqlaridagi eskirish tez-tez uzilishlarga sabab bo‘lmoqda va bu aholi turmush sifati hamda sanoat rivojiga salbiy ta‘sir qiladi [6]. Demak, elektr ta‘minotini modernizatsiya qilish (yangi transformatorlar o‘rnatish, simyog‘ochlarni almashtirish) rekonstruksiya dasturining muhim qismi bo‘lishi lozim.

Ichimlik suvi ta‘minoti: Markazlashgan suv tarmog‘i qamrovi past darajada qolmoqda. Tumandagi 53 870 xonadondan atigi ~39 341 tasi (taxminan 73%) toza ichimlik suvi bilan ta‘minlangan, qolgan aholi asosan quduq va buloqlardan foydalanadi. Mavjud quvurlar tarmog‘ining kamida 75 km qismi ta‘mirtalab holatda [7]. Ichimlik suviga ulanish darajasining pastligi xalqaro sanitariya me‘zonlariga javob bermaydi va tarmoqni

kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu sabab, hududda qo‘shimcha suv inshootlarini qurish va quvurlarni yangilash rejalashtirilgan. Jumladan, 2025-yilda viloyatda 183 km ichimlik suvi va kanalizatsiya tarmoqlari, 8 ta suv inshooti qurilishi belgilangan bo‘lib, bu ishlardan Kitob tumani ham bahramand bo‘ladi [8].

Sug‘orish va kanalizatsiya: Qishloq xo‘jaligida suv ta‘minoti masalalari ham dolzarb. Tumanda 702 km uzunlikdagi sug‘orish tarmog‘i mavjud bo‘lsa-da, 2 mingdan ziyod xonadon tomorqa yeri uchun sug‘orish imkoniyatidan hali ham cheklangan. Kanalizatsiya tizimi haqida ham shuni aytish mumkinki, ko‘p joylarda markazlashgan oqova tarmog‘i yo‘q yoki eskirgan, bu esa sanitariya holatini yaxshilash uchun kelgusida katta investitsiyalar talab qiladi. 2025-yilgi dasturga asosan aholi uchun yangi uy-joylar barpo etish bilan birga zamonaviy kanalizatsiya tizimini joriy etish choralari ko‘rilmoqda [8].

Yuqoridagi ma‘lumotlar Kitob shahrida rekonstruksiya salohiyati yuqori ekanini tasdiqlaydi — ya‘ni, infratuzilmani yangilash va modernizatsiya qilish uchun aniq ehtiyoj va imkoniyatlar mavjud. Hukumat tomonidan qabul qilingan hududiy rivojlantirish dasturlari doirasida Kitobda yo‘llarni, kommunikatsiya tarmoqlarini va turar-joy fondini yangilashga katta e‘tibor qaratilmoqda [9]. Masalan, Kitob tumani investitsiya jalb qilish bo‘yicha yuqori sur‘at ko‘rsatib, 2025 yilning birinchi yarimida investitsiyalar hajmi qariyb 2 baravarga oshganligi qayd etilgan. Bu mablag‘lar infratuzilmani yaxshilash va yangi loyihalarni amalga oshirishga yo‘naltirilmoqda. Xulosa qilib aytganda, Kitob shahrining shaharsozlik salohiyati mavjud muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, zamonaviy infratuzilma yaratish va shu orqali hududning iqtisodiy-ijtimoiy rivojini jadallashtirish imkonini beradi. Madaniy meros. Kitob tumani boy tarixiy va madaniy merosga ega bo‘lib, hududda bir qancha muhim tarixiy obidalar saqlanib qolgan. Afsuski, shaharning o‘zida o‘tgan asrlardagi urushlar va Sovet davridagi beparvolik sabab ko‘plab me‘moriy yodgorliklar vayron bo‘lgan (xususan, eski qal‘a devorlari, madrasa va masjidlar). Shunga qaramay, hududda quyidagi asosiy tarixiy-me‘moriy obidalar bugungi kungacha yetib kelgan va davlat muhofazasiga olingan:

Hazrati Sulton maqbarasi – XII–XIII asrlarga tegishli bo‘lib, mintaqadagi eng qadimiy me‘moriy yodgorliklardan biridir [7].

Hazrati Bashir maqbarasi – XV asrning ikkinchi yarmida qurilgan bo‘lib, buyuk astronom olim Mirzo Ulug‘bek zamondoshi va do‘sti bo‘lgan Hazrat Bashir sharafiga barpo etilgan [8].

Xo‘ja Abdulboqiy Imkonagiy xonaqohi – XVI–XVII asrlarga oid sufiya majmuasi bo‘lib, mahalliy diniy ulamo Xo‘ja Abdubog‘iy (Imkonagiy) nomi bilan bog‘liq ziyoratgohdir [8].

Bu obidalar O‘zbekiston mustaqilligi yillarida qisman restavratsiya qilinib, atrof-hududi obodonlashtirilgan va rasman madaniy meros obyektlari sifatida muhofaza qilinmoqda. Ba‘zi me‘moriy qismlarini tiklash, yozuv va bezaklarini saqlab qolish bo‘yicha ishlar amalga oshirilgan. Shu bilan birga, vaqt o‘tishi bilan tabiiy eskirish jarayonlari davom etayotganligi sababli doimiy parvarish va zarur ta‘mir talab etiladi.

Kitobning boy madaniy merosi hududda turizm salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, ziyorat turizmi yo‘nalishida tumanda maxsus marshrutlar ishlab chiqilgan bo‘lib, Hazrati Bashir, Hazrati Sulton kabi ziyoratgohlar mahalliy va xorijiy sayyohlar uchun qiziqarli maskanlarga aylangan. Hozirgi kunda Kitob tumanida 9 ta tarixiy-madaniy va arxeologik ob‘ekt rasmiy “Madaniy meros” ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, ular bo‘yicha sayyohlik yo‘nalishlari yo‘lga qo‘yilgan. Shu maqsadda 2 ta turistik firma faoliyat yuritmoqda hamda ziyoratgohlarga eltuvchi yo‘nalishlarda transport-logistika xizmati yaxshilanmoqda [9]. Tarixiy obidalarni turizmga jalb etish bir tomondan ularni asrash uchun mablag‘ va e‘tibor yaratib bersa, ikkinchi tomondan mahalliy aholi bandligini ta‘minlashga ham xizmat qilmoqda. Kelgusida ushbu obidalar yanada mukammal restavratsiya qilinib, UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar ro‘yxatiga kiritilishi va jahon turizm yo‘nalishlaridan o‘rin olishi mumkin.

Kitob shahri va uning atrofidagi tuman tabiiy va tarixiy resurslarga boy bo‘lib, bu resurslar hududning barqaror rivojlanishi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Quyida muhim resurs turlari bo‘yicha tahlil keltiriladi:

Tabiiy landshaft va iqlim: Kitob tog‘ oldi hududida joylashganligi tufayli landshaft relyefi tog‘lar va vodiylardan iborat bo‘lib, muhtasham manzaralar hosil qiladi. Tuman hududining katta qismini 4 000 metrgacha balandlikdagi Hisor va Zarafshon tog‘ tizmalari egallagan. Bu baland tog‘lar shimoldan esadigan sovuq shamollarni to‘sib qoladi va natijada Kitob iqlimi butun viloyat bo‘yicha eng mo‘tadil hisoblanadi. Yanvar oyining o‘rtacha harorati atigi +0,8 °C, iyulniki esa +28 °C ni tashkil etadi, yillik yog‘ingarchilik miqdori 545 mm ga yetadi. Yog‘inlarning asosiy qismi bahor va qishda yog‘adi, bu esa dehqonchilik uchun qulay sharoit yaratadi. Mo‘tadil iqlim va sernamlik tufayli atrof-muhit nisbatan yashil – tog‘ yon bag‘irlarida archa, yong‘oq, pista kabi daraxtlar o‘sadi, vodiylarda esa yaylov o‘tloqlari mavjud. Bunday tabiiy landshaft hududda eko-turizmni rivojlantirish, sog‘lomlashtirish maskanlari tashkil etish uchun ham katta imkoniyat beradi.

Suv resurslari: Kitob tumani suv manbalariga nisbatan boy hudud sanaladi. Shahar ikki asosiy daryo – Qashqadaryo va Oqdaryo oralig‘ida joylashgan bo‘lib, bu daryolar qadimdan sug‘orish va ichimlik suvi manbai bo‘lib xizmat qilib kelgan. Tuman hududidan, shuningdek, Kichikjar, Oqsuv, Jinnidaryo kabi bir qancha tog‘ irmoqlari oqib o‘tadi. Ushbu suv resurslari qishloq xo‘jaligi (ayniqsa bog‘dorchilik va dehqonchilik) uchun zamin yaratadi. Tumanda sug‘oriladigan yerlar maydoni salmoqli bo‘lib, viloyat bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichlardan biridir. Biroq suv resurslaridan foydalanishda muammolar ham mavjud – iqlim o‘zgarishi sababli yoz oylarida ba‘zi irmoqlarda suv kamayishi kuzatiladi. Shuningdek, yuqorida ta’kidlanganidek, ichimlik suvi infratuzilmasini rivojlantirish talab etiladi, chunki mavjud suv zaxiralarini aholi va xo‘jaliklarga yetkazib berish tizimini takomillashtirish zarur [9]. Kelgusida zamonaviy irrigatsiya texnologiyalarini joriy etish va suv omborlarini barpo etish orqali suv resurslaridan samarali foydalanish strategik ahamiyatga ega.

Mineral va yer osti boyliklari: Kitob tumani yer osti boyliklari bilan ham yaxshi ta‘minlangan. Jumladan, geologik izlanishlar natijasida tumandagi 5 ta istiqbolli maydonda

taxminan 39 tonna oltin zaxiralari aniqlanganligi ma’lum qilingan. Bu kelajakda kon sanoatini rivojlantirish va investitsiyalar jalb qilish imkonini beradi (albatta, ekologik me’yorlarga rioya qilgan holda). Bundan tashqari, hududda qurilish materiallari (ohaktosh, qum, shag‘al) mavjud bo‘lib, ayni paytda Kitobda Xitoy bilan hamkorlikdagi yirik sement zavodi faoliyat ko‘rsatmoqda [5]. “Qarshi Conch Cement” MChJ kabi korxonalarning mavjudligi hududdagi xomashyo bazasining borligidan dalolatdir. Shuningdek, tumanda mayda sanoat uchun xom-ashyo (masalan, meva-sabzavotni qayta ishlash uchun) yetarli bo‘lgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtiriladi. Ushbu mineral va tabiiy resurslar Kitob iqtisodiyotining diversifikatsiyasi va sanoat salohiyatini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Tarixiy-madaniy ob‘ektlar: Kitob tumani hududida ko‘plab arxeologik va madaniy obidalar tarqalgan bo‘lib, ularning ba’zilari yuqorida bayon qilindi. Umuman olganda tumanda rasman ro‘yxatga olingan 9 ta madaniy meros ob‘ekti va bundan tashqari, yuzdan ortiq mayda tarixiy yodgorliklar mavjudligi qayd etiladi [5]. Masalan, tumandagi Chilhujra, Choqak qo‘rg‘oni kabi qadimiy xarobalar va Kitob davlat geologiya qo‘riqxonasi hududidagi paleolit manzilgohlar hudud tarixining chuqur ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Bu ob‘ektlar ilmiy jihatdan qimmatli bo‘lib, turizm nuqtai nazaridan ham qiziqish uyg‘otadi. Madaniy obidalarining ko‘pligi Kitob uchun madaniy turizm va ziyorat turizmi yo‘nalishlarini rivojlantirish resursi hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlangan Hazrati Bashir, Hazrati Sulton kabi obidalar allaqachon sayyohlarni jalb etayotgan bo‘lsa [8], boshqa kamroq mashhur yodgorliklarni ham targ‘ib qilish va infrastrukturasini yaxshilash orqali tumanga qo‘shimcha sayyohlik oqimini jalb etish mumkin. Bu esa o‘z navbatida hududiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Tabiat va qo‘riqxonalar hududlari: Kitob tog‘li hududi nafaqat iqlimi, balki noyob geologik tuzilmalari bilan ham mashhur. Tumanda 1979 yilda tashkil etilgan Kitob davlat geologik qo‘riqxonasi mavjud bo‘lib, maydoni 5 378 ga ni tashkil etadi. Bu qo‘riqxonalar Zarafshon tizmasining janubi-g‘arbiy tog‘ tarmoqlarida joylashgan bo‘lib, yer tarixining Ordovik davridan to Devon va Karbon davrlarigacha bo‘lgan paleontologik qatlamlari ochilgan noyob hududdir [8]. Jumladan, Zinzilbon dasarasida Devon sistemasining xalqaro stratotip etalon qatlami o‘rganilgan bo‘lib, jahon ilm-fanida e’tirof etilgan. Qo‘riqxonalar hududi o‘ziga xos florasi va faunasiga ham ega, balandligi 1300 metrdan 2650 metrgacha oraliqda bo‘lgan tog‘li hududdir. Bu tabiiy boylik hududga ilmiy turizm (geoturizm) va tabiat turizmini jalb etish imkonini beradi. Shuningdek, tumandagi So‘qar tog‘i va Chohak qo‘rg‘oni kabi joylar, 1200 yillik Chinor kabi tabiat yodgorliklari ham alohida e’tiborli maskanlar bo‘lib, ularni ham turistik resurs sifatida rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Yuqoridagi tahlildan ko‘rinib turibdiki, Kitob shahrida ham tabiiy, ham tarixiy-madaniy resurslar majmuasi shakllangan. Tabiiy landshaft va iqlim qishloq xo‘jaligi va turizm uchun qulay sharoit yaratadi; suv va yer osti boyliklari sanoat va iqtisodiy taraqqiyotga zamin bo‘ladi; tarixiy meros esa madaniy hamda ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, hudud imijini oshiradi. Muhimi, ushbu resurslardan barqaror va samarali foydalanish uchun ilmiy yondashuv va rejali boshqaruv talab etiladi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, Kitob shahri o‘zining rekonstruksiya salohiyati, boy madaniy merosi va ko‘p qirrali resurslari bilan Qashqadaryo mintaqasida alohida o‘rin tutadi. Shahar infratuzilmasini zamonaviylashtirish masalasi dolzarb bo‘lib, yo‘llar, suv ta‘minoti va energetika tizimidagi muammolarni hal etish orqali Kitobning urbanistik rivojlanishiga keng yo‘l ochiladi. Hukumat dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan magistral yo‘llarni rekonstruksiya qilish, yangi uy-joylar va kommunikatsiyalar qurish kabi loyihalar aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Bir vaqtning o‘zida, hududning boy madaniy-meros yodgorliklarini asrab-avaylash va ularning turizm salohiyatini ro‘yobga chiqarish zarur. Hazrati Sulton, Hazrati Bashir kabi obidalar tiklanib, sayyohlarni jalb qilmoqda, biroq boshqa tarixiy ob’ektlarni ham restavratsiya qilish va infrastruktura bilan ta‘minlash ilmiy va iqtisodiy samara keltiradi. Tabiiy resurslar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Kitobda qishloq xo‘jaligi, mineral xom-ashyo va ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlari katta. Mo‘tadil iqlim va suv manbalari intensiv dehqonchilikni qo‘llab-quvvatlasa, tog‘ oldi manzaralari va geologik qo‘riqxon hududi ekoturizm va ilmiy turizm uchun noyob maskanlar yaratishga imkon beradi.

Ta‘kidlash joizki, Kitob tumanining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida kichik sanoat zonalarini tashkil etish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va xizmatlar sohasini kengaytirish kabi yo‘nalishlar belgilangan. Bularning barchasi infratuzilma va resurslar holatining yaxshilanishi bilan chambarchas bog‘liq. Shunday ekan, Kitob shahrining rekonstruksiya salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun kompleks yondashuv zarur: infratuzilma tarmoqlarini bosqichma-bosqich yangilash, madaniy merosni muhofaza qilish va targ‘ib etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda investitsiyalarni jalb etish. Kitob shahri o‘zining tarixiy qaddi-qomatini saqlab qolgan holda zamonaviy taraqqiyot sari intilmoqda. Mavjud resurslar tahlili shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri rejalashtirish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilinsa, Kitob nafaqat Qashqadaryoning, balki butun mintaqaning obod va innovatsion markazlaridan biriga aylanish salohiyatiga ega. Bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar va loyihalar ilmiy-amaliy yondashuv bilan davom ettirilsa, yaqin yillarda shahar qiyofasi ijobiy tomonga tubdan yangilanib, tarixiy meros va zamonaviylik uyg‘unlashgan namuna shaharga aylanishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

- 1.Qashqadaryo viloyati Kitob tumani bo‘yicha “Mahallalarni rivojlantirish klaster rejasi” (BMTTD hisobotidan) – infratuzilma holati va statistik ma’lumotlar
- 2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti – Qashqadaryo viloyatini kompleks rivojlantirish bo‘yicha yig‘ilish materiallari (2025 yil)
- 3.O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi ma’lumotlari va Wikipedia (uz) – Kitob shahri tarixi, demografik holati va madaniy merosi.
- 4.“Ekonomika i sotsium” ilmiy jurnali, 2025 yil №3 – Kitob tumanida ziyorat turizmini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlari (maqoladan parchalar).

10-Noyabr, 2025-yil

5.Kitob davlat geologiya qo‘riqxonasi haqida Wikipedia (uz) maqolasi – qo‘riqxonaning tashkil etilgan yili, maydoni va xalqaro geologik ahamiyati.

6.Kitob davlat geologiya qo‘riqxonasi ensiklopediyasi

7.https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/202508/qashqadaryo_kitob_istiqbol-uzb.pdf

8.<https://president.uz/oz/lists/view/8247>

9..https://uz.wikipedia.org/wiki/Kitob_davlat_geologiya_qo%CA%BBriqxonasi